

Λ΄ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ

29-31 Μαΐου 2009

Π ρ α κ τ ι κ ά

Αντώνης Κλάπης

*Ο Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος και το κίνημα
της Μικρασιατικής Άμυνας*

Η αδυναμία του ελληνικού στρατού να καταλάβει την Άγκυρα και να εκμηδενίσει την τουρκική αντίσταση (Ιούλιος – Αύγουστος 1921), έφερε δυναμικά στο προσκήνιο την προοπτική της εγκατάλειψης της μικρασιατικής εκστρατείας. Σχεδόν πλήρως απομονωμένη διπλωματικά μετά τις εκλογές της 1^{ης}/14^{ης} Νοεμβρίου 1920, την ήττα του Ελευθέριου Βενιζέλου και την επάνοδο στο θρόνο του βασιλιά Κωνσταντίνου, καταρρακωμένη οικονομικά και χωρίς καμία εξωτερική βοήθεια, η Ελλάδα βρισκόταν στη δυσχερέστερη δυνατή θέση, αδυνατώντας πρακτικά να αναλάβει οποιαδήποτε πρωτοβουλία. Η διαπίστωση του αδιεξόδου, σε συνδυασμό με την ολοένα διογκούμενη φημολογία σχετικά με την πρόθεση της Αθήνας να αποσύρει τα ελληνικά στρατεύματα από τη Μικρά Ασία, δημιουργούσαν εύλογες ανησυχίες στους Έλληνες κατοίκους της τελευταίας, οι οποίοι αντιλαμβάνονταν ότι όφειλαν οι ίδιοι να αναλάβουν συγκεκριμένες πρωτοβουλίες προκειμένου να αντιστρέψουν την ολοένα φθίνουσα πορεία. Μέσα σε αυτό το βαρύ κλίμα, ορισμένα επιφανή μέλη της ελληνικής κοινότητας της Σμύρνης αποφάσισαν στα τέλη Οκτωβρίου του 1921 τη συγκρότηση μίας Επιτροπής, η οποία σύντομα θα γινόταν γνωστή ως Μικρασιατική Άμυνα¹, με σκοπό την προάσπιση της δυτικής Μικράς Ασίας απέναντι στις εθνικιστικές τουρκικές δυνάμεις του Μουσταφά Κεμάλ σε περίπτωση που η ελληνική κυβέρνηση λάμβανε πράγματι την οδυνηρή για τον ελληνισμό της Ιωνίας απόφαση της απαγκίστρωσης.

Η ιδέα της αυτοπροστασίας του μικρασιατικού ελληνισμού δεν ήταν εντελώς καινούργια, καθώς ανάλογες σκέψεις είχαν διατυπωθεί ήδη από τον Ιανουάριο του 1921², χωρίς ωστόσο τότε να προχωρήσουν πέραν των απλών συζητήσεων. Τα μέλη, εξάλλου, της Μικρασιατικής Άμυνας διατηρούσαν στενούς δεσμούς με την Εθνική Άμυνα της Κωνσταντινούπολης, μία οργάνωση που είχε ιδρυθεί σχεδόν αμέσως μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 από φιλοβενιζελικούς Έλληνες αξιωματικούς, οι οποίοι –μιμούμενοι το πρότυπο του κινήματος της Θεσσαλονίκης του 1916– θεωρούσαν ότι θα μπορούσαν να οργανώσουν με επιτυχία ένα αυτονομιστικό κίνημα που θα υποχρέωνε σε παραίτηση το βασιλιά Κωνσταντίνο και την κυβέρνηση της Αθήνας. Έτσι, κάτω από την καθοδήγηση των Αμυνιτών της Κωνσταντινούπολης, η Μικρασιατική Άμυνα πολύ γρήγορα θα προσανατολιζόταν προς την ιδέα της ίδρυσης ενός

1 Για την ίδρυση της Μικρασιατικής Άμυνας βλ. Μιχαήλ Λ. Ροδάς, *Η Ελλάδα στη Μικράν Ασία*, Αθήνα 1950, σ. 264-265.

2 Στο ίδιο, σ. 262.

αυτόνομου Ιωνικού κράτους υπό την ηγεσία του Έλληνα αρχιστρατήγου Αναστάσιου Παπούλα³, τα γεωγραφικά όρια του οποίου θα ταυτίζονταν περίπου με τη ζώνη της Σμύρνης που προέβλεπε η Συνθήκη των Σεβρών, με την ελπίδα ότι θα μπορούσαν με αυτόν τον τρόπο να εξασφαλίσουν την αποτελεσματική υπεράσπιση των χριστιανών κατοίκων των δυτικών τουλάχιστον μικρασιατικών παραλίων.

Όπως ήταν φυσικό, η ανάληψη τέτοιου είδους πρωτοβουλιών δεν θα μπορούσε να αφήσει ασυγκίνητο το Μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο, ο οποίος ως θρησκευτικός ηγέτης του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της πόλης και δεδομένης της επιβλητικής προσωπικότητάς του, διέθετε μεγάλες δυνατότητες επιρροής. Η πρώτη συγκροτημένη καταγραφή των απόψεων του Ιεράρχη σε σχέση με το αυτονομιστικό κίνημα αποτυπώθηκε στο υπόμνημα που συνέταξε στις 16 Φεβρουαρίου / 1 Μαρτίου 1922, όπου ανέλυε τις κατευθυντήριες γραμμές που εκτιμούσε ότι έπρεπε να ακολουθηθούν προκειμένου να αυξάνονταν οι πιθανότητες επιτυχίας του όλου εγχειρήματος. Ο Χρυσόστομος εμφανιζόταν πεπεισμένος ότι σε περίπτωση που ο ελληνικός στρατός αποσυρόταν από τη Μικρά Ασία –είτε λόγω αδυναμίας περαιτέρω συνέχισης των πολεμικών επιχειρήσεων, είτε εξαιτίας μίας ενδεχόμενης ήττας από τις κεμαλικές δυνάμεις–, η μοίρα του μικρασιατικού ελληνισμού προοιωνιζόταν τραγική, καθώς δεν θα μπορούσε να αποφύγει τον οριστικό διωγμό από τις πατρογονικές του εστίες. Σε αυτό το πλαίσιο, επομένως, υποστήριζε ότι η κρισιμότητα της κατάστασης επέβαλλε τη λήψη έκτακτων όσο και αποφασιστικών μέτρων, τα οποία όφειλαν κατά τη γνώμη του να αρθρωθούν γύρω από τρεις βασικούς άξονες: α) οργάνωση, συνένωση, εκμετάλλευση και χρησιμοποίηση όλων των ηθικών και υλικών δυνάμεων του μικρασιατικού ελληνισμού, εγχείρημα που εφόσον στεφόταν με επιτυχία θα μπορούσε να εξασφαλίσει τη συμπάρσταση μερίδας τουλάχιστον των σύνοικων πληθυσμών (κυρίως των Αρμενίων, αλλά ακόμη και των Κιρκασίων και ορισμένων αντικεμαλικών Τούρκων), β) ενίσχυση των δεσμών του γηγενούς ελληνικού πληθυσμού με τον ελληνικό στρατό της Μικράς Ασίας έτσι ώστε να επιτυγχανόταν η τόνωση αφενός του ηθικού και αφετέρου της αφοσίωσης των στρατιωτών στην αποστολή τους, και γ) διαφώτιση της διεθνούς κοινής γνώμης⁴.

Ο Μητροπολίτης Σμύρνης υπογράμμιζε ότι –ακολουθώντας το σχετικό παράδειγμα των αγωνιστών της Επανάστασης του 1821– το κύριο βάρος των ενεργειών της Μικρασιατικής Άμυνας όφειλε αρχικά να δοθεί στην εξεύρεση των απαραίτητων

3 Ιωάννης Δ. Πασσάς, *Η αγωνία ενός έθνους, τόμος Β'*, Αθήνα 1925, σ. 177-184.

4 Το *Αρχαίο του Εθνομάρτυρος Σμύρνης Χρυσόστομου, τόμος Γ'*, Αθήνα 2000 [στο εξής *Α.Σ.Χ.*], σ. 223-224.

οικονομικών πόρων, χωρίς τους οποίους κάθε απόπειρα ήταν εκ των προτέρων καταδικασμένη σε αποτυχία. Ο Χρυσόστομος επέμενε ότι μοναδικός τρόπος για την εξασφάλιση επαρκούς χρηματοδότησης ήταν εκείνος της αδυσώπητης φορολογίας όλων ανεξαιρέτως των ελληνικών περιουσιών, η οποία σε πρώτη φάση θα λάμβανε τη μορφή της αναγκαστικής εισφοράς του 1/5 των περιουσιακών στοιχείων εκ μέρους των περίπου 600.000 Μικρασιατών Ελλήνων που κατοικούσαν εντός των ορίων της ζώνης της ελληνικής στρατιωτικής κατοχής. Τα χρήματα που θα συγκεντρώνονταν με αυτή τη μέθοδο θα αποτελούσαν τον πυρήνα του «Δανείου της Σωτηρίας του Μικρασιατικού ελληνισμού» και θα κατατίθεντο στην Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος προκειμένου να χρησιμοποιηθούν για την προπαρασκευή και τις ανάγκες της Μικρασιατικής Οργάνωσης, οι οποίες όπως εκτιμούσε θα ήταν κολοσσιαίες⁵.

Παράλληλα, ο Χρυσόστομος πρότεινε την υποχρεωτική στρατολόγηση όλων των ανδρών ηλικίας 17 έως 50 ετών για ένα χρονικό διάστημα τουλάχιστον δύο μηνών, έτσι ώστε να καθίστατο δυνατή η τακτική εκγύμνασή τους στη χρήση των όπλων. Η υιοθέτηση ενός τέτοιου συστήματος θα παρείχε στον ελληνικό πληθυσμό τις στοιχειώδεις προϋποθέσεις για την όσο το δυνατόν αποτελεσματικότερη αυτοάμυνά του σε περίπτωση που οι ανάγκες το απαιτούσαν, καθώς στη δεδομένη κρίσιμη ώρα όσοι είχαν λάβει την προτεινόμενη εκπαίδευση θα μπορούσαν αφενός να συγκροτήσουν τοπικές ομάδες πολιτοφυλακής και αφετέρου να πυκνώσουν τις τάξεις του μαχόμενου τακτικού στρατού. Η έμπρακτη, εξάλλου, εκδήλωση της αποφασιστικότητας του μικρασιατικού ελληνισμού να υπερασπιστεί και με τα όπλα εάν χρειαζόταν την επιβίωσή του, εικαζόταν ότι θα ασκούσε καθοριστική ψυχολογική επιρροή τόσο στους Τούρκους εθνικιστές, όσο και στις χώρες εκείνες που παρακολουθούσαν παθητικά την ελληνoturkική αναμέτρηση ή ακόμα χειρότερα ενίσχυαν –με τον ένα ή τον άλλο τρόπο– τις κεμαλικές δυνάμεις⁶.

Οι προτάσεις του Χρυσόστομου συνόψιζαν σε μεγάλο βαθμό τις αντιλήψεις που επικρατούσαν εκείνη τη στιγμή στους ηγετικούς κύκλους της Σμύρνης, όπου η οργάνωση ενός αποτελεσματικού μηχανισμού αυτοάμυνας των ελληνικών πληθυσμών της δυτικής Μικράς Ασίας αντιμετωπιζόταν πλέον ως η τελευταία σανίδα σωτηρίας στην περίπτωση που ο ελληνικός στρατός αναγκαζόταν να αποσυρθεί. Ανήσυχος από τις εξελίξεις, ο Ιεράρχης παρουσίαζε στις 7/20 Απριλίου 1922 ενώπιον των μελών της Άμυνας το περιεχόμενο νέου υπομνήματός του, όπου προχωρούσε σε λεπτομερέστερη παράθεση των απόψεών του σχετικά με το πλαίσιο μέσα στο οποίο έπρεπε

5 Α.Σ.Χ., σ. 224-226.

6 Α.Σ.Χ., σ. 226.

σύμφωνα με τον ίδιο να κινηθούν οι ενέργειες του αυτονομιστικού κινήματος.

Ο Χρυσόστομος, αφού επανερχόταν συνοπτικά στις προτάσεις που είχε υποβάλει ενάμιση μήνα νωρίτερα, ξεκαθάριζε ότι οι ηγέτες της Μικρασιατικής Άμυνας όφειλαν να αναλάβουν πλέον οι ίδιοι το βάρος της οργάνωσης, της καθοδήγησης και τελικά της σωτηρίας του μικρασιατικού ελληνισμού. Σε αυτό το πλαίσιο, ως πρωταρχικός στόχος έπρεπε κατά τη γνώμη του να τεθεί ο σχηματισμός τοπικής Εθνοσυνέλευσης, στην οποία θα συμμετείχαν αντιπρόσωποι από όλες τις επαρχίες της Μικράς Ασίας και η οποία θα συγκέντρωνε σημαντικές εξουσίες προκειμένου να είχε τη δυνατότητα λήψης σημαντικών αποφάσεων για το μέλλον του μικρασιατικού ελληνισμού. Ο Χρυσόστομος διευκρίνιζε ότι η Εθνοσυνέλευση ήταν απολύτως απαραίτητο να εξασφάλιζε τη συνεργασία –εμφανή ή εν ανάγκη ακόμα και αφανή– της ελληνικής κυβέρνησης, διότι σε αντίθεση περίπτωση το εγχείρημα δεν θα συγκέντρωνε καμία πιθανότητα επιτυχίας. Από αυτήν την άποψη, εξάλλου, πρώτιστο καθήκον της Εθνοσυνέλευσης αποτελούσε η διακήρυξη περί του αυστηρά ακομμάτιστου χαρακτήρα της και της καθαρά εθνικής αποστολής της, έτσι ώστε να αμβλύνονταν τυχόν επιφυλάξεις από την πλευρά της Αθήνας⁷.

Η διαπίστωση ότι το Ιωνικό κράτος δεν θα μπορούσε να έχει προοπτική επιβίωσης χωρίς τη συμπαράσταση της Ελλάδας, ωθούσε το Μητροπολίτη Σμύρνης στη διατύπωση της πρότασης σχετικά με την ανάγκη συγκρότησης –κατόπιν σχετικής εξουσιοδότησης από την Εθνοσυνέλευση όταν αυτή σχηματιζόταν– μίας Επιτροπής (την προεδρία της οποίας φιλοδοξούσε να αναλάβει ο ίδιος) που θα επισκεπτόταν την Αθήνα με σκοπό την εξασφάλιση της συμπαράστασης της ελληνικής κοινής γνώμης. Ο υπολογισμός ήταν απλός: η μαζική εκδήλωση της συμπάθειας του ελληνικού λαού υπέρ του κινήματος της Μικρασιατικής Άμυνας θα εμπόδιζε την ελληνική κυβέρνηση να εγκαταλείψει τους Έλληνες της Ιωνίας στην τύχη τους. Η ίδια Επιτροπή θα μετέβαινε κατόπιν στην Κωνσταντινούπολη, όπου θα επιδίωκε να πείσει πολλούς από τους βενιζελικούς αξιωματικούς που είχαν καταφύγει εκεί παραιτούμενοι ή εκδιωκόμενοι από τις τάξεις του ελληνικού στρατού μετά από τις εκλογές της 1^{ης}/14^{ης} Νοεμβρίου 1920, να επιστρέψουν στο μικρασιατικό μέτωπο⁸.

Ο Χρυσόστομος υπολόγιζε επίσης στη συμπαράσταση ολόκληρου του χριστιανικού κόσμου –από τον Πάπα και το Ρώσο Πατριάρχη έως τις κυβερνήσεις των ορθόδοξων βαλκανικών κρατών–, ενώ εξαιρετική σημασία απέδιδε στη συστράτευση των Ελλήνων της διασποράς, οι οποίοι θα μπορούσαν να ενισχύσουν αποφασιστικά τον

7 Α.Σ.Χ., σ. 240-243.

8 Α.Σ.Χ., σ. 243-244.

μικρασιατικό αγώνα κυρίως από οικονομική άποψη. Πιο συγκεκριμένα, ο Μητροπολίτης Σμύρνης πρότεινε την ανάληψη πρωτοβουλίας εκ μέρους του απόδημου ελληνισμού με σκοπό τη συγκέντρωση τουλάχιστον 1.000.000.000 δραχμών, προσπάθεια στην οποία οι Μικρασιάτες θα συμμετείχαν μέσω της διάθεσης του 1/5 του συνόλου των περιουσιών τους. Δίνοντας, μάλιστα, το παράδειγμα, οι Έλληνες της Μικράς Ασίας, μιμούμενοι τον παλλαϊκό έρανο που είχε διεξαχθεί λίγες ημέρες νωρίτερα στα Αλάτσατα της Ερυθραίας, θα έθεταν άμεσα στη διάθεση της ελληνικής κυβέρνησης τα αργυρά σκεύη των εκκλησιών και το 1/5 των χρυσών και αδαμάντινων γυναικείων κοσμημάτων, με σκοπό είτε την κοπή νομισμάτων, είτε την πώλησή τους προς όφελος του δημόσιου ταμείου. Χωρίς περιστροφές, εξάλλου, ο Χρυσόστομος υπογράμμιζε και πάλι την απόλυτη ανάγκη της αναγκαστικής συμμετοχής. Σύμφωνα με τον Ιεράρχη, ωστόσο, η συμμετοχή των Μικρασιατών στην προσπάθεια για τη δημιουργία του Ιωνικού κράτους δεν έπρεπε να εξαντληθεί σε οικονομικές συνεισφορές, αλλά αντίθετα όφειλε να λάβει εξίσου τη μορφή της υποχρεωτικής στράτευσης του ντόπιου ανδρικού πληθυσμού, ενώ ταυτόχρονα θα επιδιωκόταν η στρατιωτική ενίσχυση του νέου κράτους και από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης. Σε αυτό το πλαίσιο, επιτακτική παρουσιαζόταν πλέον η ανάγκη αγοράς όπλων, τα οποία θα μπορούσαν την κρίσιμη στιγμή να αποδειχθούν εξαιρετικά χρήσιμα για την αυτοπροστασία του ελληνικού πληθυσμού⁹.

Ο Χρυσόστομος στρεφόταν, τέλος, στο ζήτημα της εξασφάλισης της συνεργασίας των υπόλοιπων χριστιανικών κοινοτήτων που ζούσαν στη δυτική Μικρά Ασία, εξηγώντας ότι εφόσον κάτι τέτοιο καθίστατο δυνατό, τότε η ιδέα της αυτονομίας της περιοχής κάτω από τη στρατιωτική προστασία της Ελλάδας θα συγκέντρωνε πολύ μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας. Ανάλογες, εξάλλου, προσπάθειες έπρεπε κατά τη γνώμη του να αναληφθούν και προς την κατεύθυνση των Αρμενίων και των Κιρκασίων, ευελπιστώντας ότι η συμμετοχή τους θα ενίσχυε αποφασιστικά το αυτονομιστικό κίνημα, προσφέροντας πρόσθετη βοήθεια στον αγώνα εναντίον των κεμαλικών δυνάμεων¹⁰.

Ο Μητροπολίτης Σμύρνης αντιλαμβανόταν ότι η ώρα για δράση είχε πλέον φθάσει και ότι συνεπώς τα περιθώρια αναβολών και ατέρμονων –φιλολογικής κατά την άποψή του φύσης– συζητήσεων εξέλιπαν. Ο ίδιος, εξάλλου, δεν έδειχνε να έχει χάσει εντελώς το κουράγιο του, καθώς εμφανιζόταν πεπεισμένος ότι ακόμα και την ύστατη ώρα η δυσμενής για τα συμφέροντα του μικρασιατικού ελληνισμού κατάσταση μπο-

9 Α.Σ.Χ., σ. 244-246.

10 Α.Σ.Χ., σ. 246.

ρούσε να ανατραπεί¹¹. Η αισιοδοξία, ωστόσο, του Χρυσοστόμου δεν αρκούσε για να αντισταθμίσει τις εγγενείς αδυναμίες του αυτονομιστικού εγχειρήματος. Το κίνημα, με άλλα λόγια, δεν διέθετε κανένα από εκείνα τα χαρακτηριστικά που θα μπορούσαν να του προσδώσουν δυναμισμό και τελικά να το οδηγήσουν στην επίτευξη ορισμένων έστω από τους στόχους του. Οι πρωτοβουλίες της Μικρασιατικής Άμυνας, εξάλλου, υποθηκεύονταν περαιτέρω από την ατυχή χρονική συγκυρία που επιλέχθηκε για την εκδήλωσή τους, καθώς ήταν σαφές ότι μετά το καλοκαίρι του 1921, οπότε το κλίμα είχε οριστικά μεταστραφεί σε βάρος της Ελλάδας, οι πιθανότητες επιτυχίας είχαν στην πραγματικότητα εκμηδενιστεί.

Σε αυτό το πλαίσιο, η ανάλυση του Μητροπολίτη Σμύρνης, μολονότι διέθετε ορισμένα στοιχεία ρεαλισμού, στηριζόταν κατά βάση σε μία σειρά από εσφαλμένους υπολογισμούς, λανθασμένες εκτιμήσεις και αντιφατικές εισηγήσεις, γεγονός που περισσότερο από κάθε άλλο αποκάλυπτε τη γενικότερη σύγχυση που επικρατούσε στους ηγετικούς κύκλους της Μικρασιατικής Άμυνας. Ο Χρυσόστομος, για παράδειγμα, είχε απόλυτο δίκιο όταν επέμενε ότι οι Έλληνες της Ιωνίας, συνεπικουρούμενοι και από τους συμπατριώτες τους της διασποράς, έπρεπε να συμβάλουν γενναία στην οικονομική στήριξη του κινήματος της Μικρασιατικής Άμυνας. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, έμοιαζε να παραγνωρίζει τα τεράστια πρακτικά εμπόδια που δυσχέραιναν την επίτευξη των φιλόδοξων σχεδίων του. Η περίπτωση του έρανου των Αλατσάτων¹² που είχε οργανωθεί από τη Μικρασιατική Άμυνα στις 5/18 Απριλίου 1922 και τον οποίο ο Μητροπολίτης Σμύρνης επικαλούνταν προκειμένου να ενισχύσει την επιχειρηματολογία του, αποκάλυπτε εναργέστερα από κάθε άλλη τα δομικά προβλήματα και τις εγγενείς οργανωτικές αδυναμίες του αυτονομιστικού εγχειρήματος, καθώς παρά τη συγκέντρωση σημαντικού χρηματικού ποσού αλλά και τιμαλφών από τους περίπου 10.000 Έλληνες κατοίκους της πόλης, η Κεντρική Επιτροπή της Άμυνας δεν ήταν ακόμα σε θέση να αξιοποιήσει τις προσφορές αυτές.

Ανάλογες αντιφάσεις παρουσίαζε και το στρατιωτικό σκέλος των εισηγήσεων του Χρυσοστόμου. Ο Μητροπολίτης Σμύρνης προέτασσε διαρκώς την απόλυτη ανάγκη στράτευσης των Μικρασιατών με σκοπό τη δημιουργία δυνάμεων πολιτοφυλακής, οι οποίες στην ουσία θα αποτελούσαν το πρόπλασμα ενός τοπικού στρατού που θα μπορούσε να αναλάβει την άμυνα των δυτικών μικρασιατικών παραλίων. Μολονότι, ωστόσο, διέκρινε σωστά ότι ένας από τους αποφασιστικότερους παράγοντες για την

11 Α.Σ.Χ., σ. 249.

12 Για τον έρανο των Αλατσάτων βλ. διεξοδικότερα Φάνης Ν. Κλεάνθης, *Αλάτσата. Η χαμένη πατρίδα μου*, Αθήνα 1987, σ. 225-247.

επιβίωση του Ιωνικού κράτους ήταν ο στρατιωτικός, παρέβλεπε ότι στην πραγματικότητα αποτελούσε την αχίλλειο πτέρνα του όλου εγχειρήματος, κυρίως για λόγους ποσοτικούς, καθώς η απόπειρα εθελοντικής στρατολόγησης των Ελλήνων της Μικράς Ασίας προκειμένου να πυκνώσουν τις τάξεις του ελληνικού στρατού που είχε επιχειρηθεί τα προηγούμενα χρόνια, δεν είχε αποδώσει ικανοποιητικό αριθμό ανδρών, για τη μαχητική ικανότητα των οποίων μάλιστα διατυπώνονταν συχνά σοβαρές επιφυλάξεις¹³. Οι επικεφαλής της Μικρασιατικής Άμυνας, μεταξύ αυτών και ο Χρυσόστομος, σε επιστολή που απέστειλαν στις 8/21 Μαρτίου 1922 προς τους υπουργούς Εξωτερικών της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας και της Ιταλίας, υποστήριζαν ότι το σύνολο των στρατευμένων Μικρασιατών ανερχόταν σε 35.000¹⁴, είναι όμως αμφίβολο εάν ο αριθμός αυτός ανταποκρινόταν απόλυτα στην πραγματικότητα. Όπως αποκάλυπτε ο Νικόλαος Αποστολόπουλος –σημαίνον στέλεχος του Κόμματος των Φιλελευθέρων, ο οποίος λειτουργούσε ως σύνδεσμος του αυτοεξόριστου Βενιζέλου με την Ελλάδα–, τα στελέχη της Άμυνας που είχαν επισκεφθεί την άνοιξη του 1922 την Αθήνα προκειμένου να έλθουν σε επαφή με την ελληνική κυβέρνηση, έκαναν λόγο για 26.000 Μικρασιάτες που είχαν καταταγεί στον ελληνικό στρατό, αν και στην πράξη μόλις 20.000 συνέχιζαν να υπηρετούν, καθώς οι υπόλοιποι 6.000 –δηλαδή σχεδόν ο 1 στους 4– είχαν λιποτακτήσει «[...] περιφερόμενοι ανά την ύπαιθρον χώραν και ζώντες εκ μικροληστεϊών ή κρυπτόμενοι εντός της Σμύρνης [...]». Στους στρατευμένους έπρεπε ακόμη να προστεθούν 2.000 άνδρες που είχαν οργανωθεί στις δυνάμεις πολιτοφυλακής, ανεβάζοντας έτσι το σύνολο όσων Μικρασιατών βρίσκονταν –με τον ένα ή τον άλλο τρόπο– υπό τα όπλα σε 22.000. Οι Αμυνίτες αντιπρόσωποι, βέβαια, ήλπιζαν ότι θα μπορούσαν να μεταπείσουν τους μισούς περίπου από τους λιποτάκτες να επανέλθουν· ακόμα κι έτσι, ωστόσο, υπολόγιζαν ότι μόνο τα 2/3 από τους υποτιθέμενους 25.000 –δηλαδή όχι περισσότεροι από 16.000 έως 17.000– θα παρέμεναν τελικά στη θέση τους σε περίπτωση εκδήλωσης του αυτονομιστικού κινήματος¹⁵.

Η προφανής λειψανδρία θα μπορούσε ενδεχομένως να αντισταθμιστεί, όπως τουλάχιστον υποστήριζαν τα στελέχη της Άμυνας, από την υποχρεωτική στρατολόγηση όλων των Μικρασιατών ανδρών μέχρι της ηλικίας των 40 ετών, πρωτοβουλία πάντως

13 Βλ. Ιωάννης Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο, τόμος Γ'*, Αθήνα χ.χ.έ., σ. 759.

14 *Α.Σ.Χ.*, σ. 229.

15 *Αρχείο Ελευθέριου Βενιζέλου (Μουσείο Μπενάκη) [στο εξής Α.Ε.Β.], 173/φάκ. 268, Α.Ε.Β., 173/φάκ. 316*, Αποστολόπουλος προς Βενιζέλο (επιστολή), Αθήνα, 27 Απριλίου 1922. Στην ίδια επιστολή, ο Αποστολόπουλος αναφερόταν απογοητευμένος και στα εξίσου πενιχρά αποτελέσματα που είχε η προσπάθεια εθελοντικής στρατολόγησης Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, σημειώνοντας χαρακτηριστικά: «Δυστυχώς δε από υποσχέσεις αποτελείται και η στρατιωτική δύναμις της Κωνσταντινουπόλεως. Ενεγράφησαν μεν 7.000 εθελονταί αλλά τις οίδε πόσοι εξ αυτών θα προσέλθωσιν όταν θα έλθη η ώρα».

που μόλις και μετά βίας θα απέδιδε ένα στρατό 40.000, την ώρα που ο αρχιστράτηγος Παπούλας ζητούσε 40.000 έως 50.000 άνδρες προκειμένου να εξασφαλίσει απλώς την τήρηση της τάξης στην περιφέρεια της Σμύρνης¹⁶, ενώ αξιωματικοί που υπηρετούσαν στο μικρασιατικό μέτωπο υπολόγιζαν ότι η αποτελεσματική άμυνα της ίδιας περιοχής απαιτούσε τουλάχιστον 125.000 έως 150.000 στρατιώτες¹⁷. Σε αυτό το πλαίσιο, ο Αποστολόπουλος εξηγούσε ότι η ανεπαρκής δύναμη –αν σκεφτεί κανείς ότι στο αποκορύφωμά της η ελληνική στρατιά στη Μικρά Ασία είχε ξεπεράσει τους 200.000 άνδρες¹⁸– που είχαν κατά νου οι Αμυνίτες, θα περιοριζόταν –δεδομένης εξάλλου και της απειρίας πολλών εκ των μελών της– ουσιαστικά μόνο σε καθήκοντα αστυνόμευσης μίας περιορισμένης γεωγραφικά έκτασης, αδυνατώντας πρακτικά να προβάλει από μόνη της ικανή αντίσταση σε περίπτωση γενικευμένης τουρκικής επίθεσης: «[...] ο στρατός αυτός», σημείωνε χαρακτηριστικά, «θα δυνηθή να εξασφαλίσει την τάξιν εν τη περιφερεία της Σμύρνης υπό την απαραίτητον προϋπόθεσιν ότι και η Ευρώπη θα εξασφαλίση το έδαφος τούτο από πάσης κεμαλικής επιθέσεως, διότι και ως στρατός αμύνης θα είναι ανίκανος να δράση ο περί ου ο λόγος»¹⁹.

Αντιλαμβανόμενα την ουσιαστική αδυναμία δημιουργίας ενός αξιόμαχου στρατού στηριγμένου αποκλειστικά στη στρατολόγηση των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, αρκετά από τα στελέχη της Μικρασιατικής Άμυνας εξέταζαν άλλες λύσεις στο γόρδιο δεσμό της αποτελεσματικής θωράκισης του Ιωνικού κράτους απέναντι στον κεμαλικό κίνδυνο: στην περίπτωση που η ελληνική κυβέρνηση διέταζε την αποχώρηση του ελληνικού στρατού, ορισμένοι από τους αξιωματικούς και τους στρατιώτες θα μπορούσαν ίσως να παραμείνουν εθελοντικά προκειμένου να στηρίξουν το αυτονομιστικό κίνημα. Η σκληρή πραγματικότητα, ωστόσο, καθιστούσε την προοπτική αυτή απόλυτα ανεδαφική, καθώς ο ελληνικός στρατός όχι μόνο είχε εξαντλήσει προ πολλού τις αντοχές του, αλλά επιπλέον –ειδικά μετά την αποτυχημένη εκστρατεία προς την Άγκυρα το καλοκαίρι του 1921– υπέφερε από πρωτοφανή έλλειψη ηθικού, σε βαθμό που και μόνο η συζήτηση για το ενδεχόμενο παραμονής ορισμένων εκ των μελών του –και κυρίως των κληρωτών που αποτελούσαν τον κύριο όγκο του στρατεύματος– πέ- ραν των εντολών της ελληνικής κυβέρνησης να θεωρείται εκτός πάσης λογικής²⁰.

16 Στο ίδιο.

17 *A.E.B., 173/φάκ. 316*, [Ανυπόγραφη επιστολή προς άγνωστο παραλήπτη], [Μικρά Ασία], 7 Απριλίου 1922. Η εν λόγω επιστολή διαβιβάστηκε στον Βενιζέλο από τον Αποστολόπουλο.

18 Michael Llewellyn Smith, *Το Όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μικρά Ασία 1919-1922*, Αθήνα 2004, σ. 369.

19 *A.E.B., 173/φάκ. 316*, Αποστολόπουλος προς Βενιζέλο (επιστολή), Αθήνα, 27 Απριλίου 1922.

20 Στο ίδιο. Βλ. επίσης *A.E.B., 173/φάκ. 316*, [Ανυπόγραφη επιστολή προς άγνωστο παραλήπτη], [Μικρά Ασία], 7 Απριλίου 1922. Πρβλ. Μεταξάς, *ό.π.*, σ. 758.

Ο Χρυσόστομος, βέβαια, ποτέ δεν είχε αναφερθεί ρητά στην προοπτική της στρατιωτικής ενίσχυσης του Ιωνικού κράτους από ομάδες εθελοντών, οι οποίοι θα επέλεγαν –παρά τις εντολές της Αθήνας– να παραμείνουν στη Μικρά Ασία συνεχίζοντας τον αγώνα εναντίον των δυνάμεων του Μουσταφά Κεμάλ· έκανε, όμως, ευθέως λόγο για την ανάγκη άμεσης στρατιωτικής υποστήριξης του υπό σύσταση κράτους από την πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης, ενδεχόμενο σχεδόν εξίσου απίθανο με το προηγούμενο. Την άνοιξη του 1922, οπότε η Άμυνα εμφάνιζε μεγαλύτερη κινητικότητα και ο Χρυσόστομος συνέντασσε τα υπομνήματά του, ήταν κοινό μυστικό ότι η Αθήνα είχε πλέον αποφασίσει να αποσύρει τον ελληνικό στρατό από τη Μικρά Ασία· το ερώτημα επομένως που έμενε να απαντηθεί δεν ήταν το εάν, αλλά το πότε και με ποιους όρους θα πραγματοποιούνταν τελικά η απαγκίστρωση, και επομένως κάθε αναφορά στο ενδεχόμενο στρατιωτικής συνδρομής εκ μέρους της Ελλάδας ήταν απλά εκτός πραγματικότητας.

Ο Χρυσόστομος, βέβαια, είχε κάθε λόγο να επιδιώκει την ενεργή συμπαράσταση της Αθήνας, καθώς ήταν σαφές ότι χωρίς αυτή, η προσπάθεια οικοδόμησης του Ιωνικού κράτους ήταν εκ των προτέρων καταδικασμένη σε αποτυχία – εκτίμηση που ευθέως διατύπωνε και ο ίδιος στο δεύτερο υπόμνημά του. Σε αυτό το πλαίσιο, εξίσου ευεξήγητη ήταν και η σαφής τοποθέτησή του σχετικά με την ανάγκη το αυτονομιστικό εγχείρημα να παρουσίαζε έναν αυστηρά ακομμάτιστο χαρακτήρα, έτσι ώστε να αύξανε τις πιθανότητες θετικής ανταπόκρισης από την πλευρά της φιλοβασιλικής ελληνικής κυβέρνησης. Η ταυτόχρονη, ωστόσο, εισήγησή του για την προσπάθεια προσεταιρισμού όσο το δυνατόν περισσότερων από τους βενιζελικούς αξιωματικούς που μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 είχαν καταφύγει στην Κωνσταντινούπολη, έμοιαζε –ακόμα κι αν δεν είχε αυτήν την πρόθεση– να αναιρεί στην πράξη τις διακηρύξεις περί κομματικής ανεξαρτησίας, από τη στιγμή μάλιστα που ήταν γνωστό ότι τα σχέδια για την αυτονόμηση της Μικράς Ασίας προωθούνταν σε μεγάλο βαθμό από μέλη της φιλοβενιζελικής και απόλυτα αντικωνσταντινικής Εθνικής Άμυνας της Κωνσταντινούπολης. Το γεγονός, εξάλλου, ότι ο Μητροπολίτης Σμύρνης έδειχνε ειλικρινά να πιστεύει ότι η Μικρασιατική Άμυνα θα μπορούσε να προχωρήσει στις αυτονομιστικές της πρωτοβουλίες χωρίς ταυτόχρονα να απολέσει την οικονομική και στρατιωτική βοήθεια της Αθήνας, αποτελούσε δείγμα πολιτικής αφέλειας, καθώς παραγνώριζε μία θεμελιώδη αλήθεια: στην πραγματικότητα το κίνημα της Μικρασιατικής Άμυνας είχε γεννηθεί από την πεποίθηση ότι τόσο ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, όσο και οι προσκείμενες σε αυτόν μετανοεμβριανές ελληνικές κυβερνήσεις έβλαπταν εξίσου τα ελληνικά συμφέροντα στη Μικρά Ασία· ήταν επομένως σχεδόν αδύνατον η Αθήνα να συναινούσε στην ενίσχυση ενεργειών, οι οποίες στην ουσία αποσκοπούσαν στην αποδυνάμωση της θέσης της. Η αντίφαση, άλλωστε, δεν περιοριζόταν σε

αυτό το σημείο: ο Χρυσόστομος έκανε συχνά λόγο για τον αυτοδύναμο χαρακτήρα που όφειλε να έχει το υπό συζήτηση κίνημα, ο οποίος όμως, στην απίθανη περίπτωση που η ελληνική κυβέρνηση αποφάσιζε να το συνδράμει είτε οικονομικά, είτε στρατιωτικά, θα έπανε αυτόματα να υπάρχει, καθώς το Ιωνικό κράτος θα ετίθετο εκ των πραγμάτων υπό την ουσιαστική κηδεμονία της Αθήνας.

Εμπλεκόμενο στους μαιάνδρους των ενδοελληνικών ανταγωνισμών, το κίνημα της Μικρασιατικής Άμυνας όχι μόνο εξαντλούσε άσκοπα τις όποιες δυνάμεις του, αλλά επιπλέον αδυνατούσε στην πράξη να λειτουργήσει ως πόλος έλξης των ποικίλων μη ελληνικών κοινοτήτων που ζούσαν στη Μικρά Ασία και οι οποίες θα μπορούσαν ενδεχομένως να πυκνώσουν τις τάξεις του. Ο Χρυσόστομος διέβλεπε ορθά ότι η ανάπτυξη δεσμών αλληλεγγύης των ορθόδοξων Ελλήνων με τους υπόλοιπους σύντοικους χριστιανικούς πληθυσμούς θα λειτουργούσε προς όφελος της βιωσιμότητας του Ιωνικού κράτους, καθώς εκτός των άλλων θα μπορούσε να συμβάλει αποφασιστικά στην ευνοϊκή αντιμετώπιση της όλης προσπάθειας από την πλευρά αρκετών δυτικών κυβερνήσεων. Οι ελπίδες, ωστόσο, ήταν φρούδες, αφού –με την εξαίρεση των Αρμενίων, οι οποίοι ευνοούσαν τη λύση της αυτονομίας– οι λεβαντίνικες κοινότητες εμφανίζονταν απρόθυμες να συνεργαστούν, γεγονός που –τουλάχιστον εν μέρει– μπορούσε να αποδοθεί στον σχεδόν αποκλειστικά ελληνοκεντρικό χαρακτήρα του κινήματος. Τα ανοίγματα, με άλλα λόγια, του Χρυσοστόμου προς τα υπόλοιπα χριστιανικά δόγματα δεν αρκούσαν για να αναιρέσουν τη διαπίστωση ότι το σχεδιαζόμενο αυτόνομο κράτος θα παρέμενε στην ουσία κυρίαρχα –από όλες τις απόψεις, και όχι μόνο την προφανή αριθμητική– ελληνικό, προοπτική που και ο ίδιος ο Μητροπολίτης Σμύρνης έδειχνε να συµμερίζεται. Έτσι, όμως, η Άμυνα στερούνταν από έναν αποφασιστικό παράγοντα που θα μπορούσε να συμβάλει στην –περιορισμένη έστω– επιτυχία των σχεδίων της, αφού το αυτονομιστικό εγχείρημα εύκολα μπορούσε να παρερμηνευθεί ως μία παραλλαγή της ελληνικής στρατιωτικής κατοχής.

Υπό το πρίσμα αυτών των διαπιστώσεων, ήταν σαφές ότι η πίστη και η αποφασιστικότητα του Ιεράρχη δεν αρκούσαν –τουλάχιστον όχι από μόνες τους– προκειμένου να αλλάξουν τη δραματική πραγματικότητα που στο μεταξύ είχε δημιουργηθεί. Σε κάθε περίπτωση, εξάλλου, οι ραγδαίες εξελίξεις δεν θα επέτρεπαν τελικά στο Χρυσόστομο να θέσει σε εφαρμογή τις εισηγήσεις του, καθώς η Μικρασιατική Άμυνα, συµπεριλαμβανομένης ασφαλώς και της ηγεσίας της, θα αποδεικνυόταν τελικά ανίκανη –σε μεγάλο βαθμό εξαιτίας και των αντιρρήσεων που πρόβαλλε ο Έλληνας Ύπατος Αρμοστής στη Σμύρνη Αριστείδης Στεργιάδης– να υλοποιήσει τα σχέδιά της, χάνοντας έτσι σταδιακά την όποια αρχική ορμή της. Παρά την αισιοδοξία του, άλλωστε, ο Χρυσόστομος έδειχνε να αντιλαμβάνεται την αδιέξοδη πορεία που είχε ακολουθήσει το αυτονομιστικό κίνημα: «[...] ημείς εδώ με την Μικρασιατικήν μας Άμυναν εχά-

σαμεν τα νερά μας και ενώ ταξιδεύομεν ημείς στραβά, φωνάζομεν ότι είνε στραβή η θάλασσα», τόνιζε απογοητευμένος σε επιστολή που απηύθυνε τον Ιούνιο του 1922 προς τον πρόεδρο της κοινότητας και τους εφοροδημογέροντες της γενέτειράς του Τρίγλιας²¹. Η παραίτηση του Παπούλα στις 12/25 Μαΐου 1922 από την αρχιστρατηγία, και επομένως και από τη θέση του εν δυνάμει επικεφαλής του αυτόνομου Ιωνικού κράτους, είχε ήδη στερήσει από την Άμυνα και το τελευταίο ουσιαστικό έρεισμά της για την επίτευξη των φιλόδοξων σχεδίων της²². Η πρωτοβουλία των κινήσεων θα περνούσε πλέον αποκλειστικά στην Αθήνα, η οποία κάτω από τη φορτική πίεση των περιστάσεων θα ανακήρυττε τελικά στις 18/31 Ιουλίου 1922 την αυτονομία της Μικράς Ασίας²³. Ακόμα και αυτή η απέλπιδα ενέργεια, πάντως, υπαγορευμένη στην ουσία από την προφανή απόγνωση της ελληνικής κυβέρνησης, θα παρέμενε στην πράξη γράμμα κενό περιεχομένου, καθώς λιγότερο από ένα μήνα αργότερα οι εθνικιστικές τουρκικές δυνάμεις του Μουσταφά Κεμάλ θα εξαπέλυαν την τελική τους αντεπίθεση, η οποία θα κατέληγε στη συντριβή του ελληνικού στρατού και τη συνακόλουθη Καταστροφή του μικρασιατικού ελληνισμού.

Antonis Klapsis

Summary

Mikrasiatiki Amyna (Asia Minor Defense) was an organization founded in late October 1921 by prominent members of the Greek community of Smyrna; its aim was to defend the Greek population of Western Asia Minor in case the Greek Army withdrew from Anatolia and to establish an autonomous Ionian State. The Metropolitan of Smyrna Chrysostomos played a very important role in the formulation of Amyna's priorities. According to him, the gravity of the situation urged for the adoption of a series of decisive measures, such as the finding of the necessary financial funds, the military recruitment of the native male population, the cooperation with the other Christian communities of Western Asia Minor and the securing of the support from the part of the Greek government. Chrysostomos' suggestions, however, seemed to underestimate a number of serious obstacles that had to be overcome in order for Mikrasiatiki Amyna to achieve its goals: the organization was not yet in a position to

21 Χρήστος Σωκρ. Σολομωνίδης, *Ο Σμύρνης Χρυσόστομος*, Αθήνα 1993, σ. 320.

22 Smith, *ό.π.*, σ. 463-464.

23 Βλ. αναλυτικότερα Ροδάς, *ό.π.*, σ. 313-319.

raise large amounts of money and use them for the benefit of the scheme; it was extremely doubtful whether the local population could indeed form an effective army; most of the other Christian communities were unwilling to participate in the establishment of the proposed autonomous Ionian State; the pro-royalist Greek government was extremely suspicious towards Amyna's initiatives as most of its members appeared to be pro-Venizelist. As a result, Amyna's actions had almost no practical results. Thus, the defeat of the Greek Army in Asia Minor in August – September 1922 by the nationalist Turkish forces of Mustafa Kemal resulted –as Chrysostomos feared– in the total elimination of Hellenism from the whole region.